

3. НАУКОВІ СЕМІНАРИ-ПРАКТИКУМИ

Віра Петрівна Чудакова,
науковий співробітник лабораторії
профільного навчання і профорієнтації
Інституту педагогіки НАПН України,
науковий кореспондент Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України;
психолог, тренер, ст. викладач, консультант, коуч,
м. Київ, Україна

УДК 159.9:37.07:005.95:001.895

*Продовження публікації, початок у № 2; 3–4; 5; 6; 7 за 2012 р.; у № 1(8); 2(9);
3(10); 6(13); 7(14); 8–9(15–16); 10(17); 11(18); 12(19) за 2013 р.; у № 1(20);
2(21); 3(22), 4(23), 5(24); 6(25); 7(26); 8(27); 9–10(28–29); 11(30) за 2014 рік.*

ІНФОРМАЦІЙНО-СМИСЛОВИЙ КОМПОНЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ «РІВНЯ ПРАГНЕННЯ ДО САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ» – КРИТЕРІЯ СФОРМОВАНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ 2 частина, продовження у наступних номерах

В публікації представлений обциий дизайн, алгоритм дослідження «уровня стремления к самоактуализации», что является одной из составляющих интегральной характеристики «мотивационных показателей» сформированности психологической готовности к инновационной деятельности и конкурентоспособности личности.

Ключевые слова: *инновационная деятельность, психологическая готовность к инновационной деятельности, интегральная характеристика «мотивационных показателей», «стремление к самоактуализации».*

This publication presents information and the semantic component of the study, «the level of desire for self-actualization», which is a component of the integrated characteristics of the «motivational indicators» of formation of psychological readiness for innovation and competitiveness of the individual.

Key words: *innovation, psychological readiness for innovation, an integral characteristic of «motivational indicators», «desire for self-actualization».*

У цьому номері пропонуємо ознайомитись з другою частиною публікації, де розглянемо інформаційно-сміслового компонент (блок) дослідження «рівня прагнення до самоактуалізації», що є однією зі складових інтегральної характеристики «мотиваційних показників» сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатності особистості, а саме: поняття «самоактуалізація»; вплив самоактуалізації на формування психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатність особистості.

У наступній серії публікацій пропонуємо розглянути діагностично-інтерпретаційний і прогностичний компоненти результатів дослідження загального

показника та оцінних параметрів (складових) «рівня прагнення до самоактуалізації», а саме:

- опис загального дизайну і діагностичні методи дослідження;
- алгоритм і процедуру організації проведення дослідження;
- аналіз, обробка та інтерпретація його результатів, що впроваджено у практику діяльності освітніх організацій різних типів..

Продовжуємо висвітлення досвіду впровадження у практику діяльності освітніх організацій різних типів моделей і технології формування готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності. У попередніх випусках журналу «Освіта і

розвиток обдарованої особистості» виконано наступну роботу [14–17]:

1) у № 2, 2012 р., представлено майстер-клас «Коучинг як засіб розвитку обдарованої особистості та формування успішних життєвих стратегій»;

2) у № 3–4, 2012 р., висвітлено загальну характеристику науково-методичного забезпечення психолого-організаційної технології формування готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності;

3) у № 5; 6; 7, 2012 р., описано покроковий алгоритм дослідження експертизи рівня розвитку педагогічного колективу та його вплив на організаційно-інноваційне середовище освітньої організації; структуру, особливості та критерії оцінювання соціально-психологічних характеристик рівня розвитку колективу, а також його інтегральні та первинні характеристики: ціннісно-орієнтаційну зрілість колективу (А) – рівень орієнтованості колективу на поточні досягнення (a_1), розвиток способів діяльності (a_2) та саморозвиток членів педагогічного колективу (a_3); організованість колективу (В) – рівень відповідальності (b_1), спрацьованості (b_2), включення членів педагогічного колективу в управління (b_3); згуртованість (об'єднаність) колективу (В) – рівень єдності (спільності) орієнтацій (e_1), сумісності членів педагогічного колективу (e_2), потенційної стабільності (e_3);

4) у № 1 (8), 2013 р., подано загальну характеристику експертизи організаційно-інноваційного середовища освітньої організації; описано алгоритм проведення та інтерпретацію результатів експертизи за методикою «Оцінювання характеристик колективу»;

5) у № 2 (9), 2013 р., описано алгоритм проведення та інтерпретацію результатів експертизи організаційно-інноваційного середовища за методикою «Оцінювання мотиваційного середовища»;

6) у № 3 (10), 2013 р., описано алгоритм проведення та інтерпретацію результатів експертизи організаційно-інноваційного середовища за методикою «Оцінювання функції керівництва»;

7) у № 4 (11), 2013 р., подано програму спецкурсу (семінару-тренінгу) «Управлінська компетентність керівника з формування готовності педагогів до інноваційної діяльності в умовах освітнього середовища школи»;

8) у № 6 (13), 2013 р., представлено узагальнені результати експертизи організаційно-інноваційного середовища освітньої організації (діагностичного етапу), запропоновано опис і приклади оформлення експертної документації для ефективного проведення корекційного етапу дослідження;

9) у № 7 (14), 2013 р., представлено загальний дизайн моделей і технологій формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності та розробку науково-методичного забезпечення її впровадження в практику роботи освітніх організацій різних типів; розкрито та ретельно описано методи й етапи організації проведення дослідження, інтерпретацію обробки результатів емпіричних даних і алгоритм впровадження «1.2. Корекційної моделі створення сприятливого організаційно-

інноваційного середовища освітньої організації»;

10) у № 8–9 (15–16), 2013 р., представлено алгоритм організації, проведення, обробки, інтерпретації результатів емпіричних даних дослідження «інноваційності» персоналу освітніх організацій як показника формування готовності до інноваційної діяльності та чинника формування конкурентоздатної особистості у швидкозмінних умовах; уперше опубліковано діагностичний інструментарій для оцінювання «інноваційності» – авторська методика «Експрес-діагностика інтегрального показника «інноваційність» (В. П. Чудакова); наведено приклади оформлення експериментальної документації – протоколи індивідуальних показників і профіль оцінки (граф-схеми) рівня інноваційності (позитивна, нульового рівня, негативна), а також тенденції інноваційності (спрямованості) (емоційно-практична та теоретико-інтелектуальна тенденції) за результатами факторного аналізу. Результати дослідження «інноваційності» забезпечили можливість визначити інноваційний потенціал персоналу освітніх організацій та з'ясувати, кого із них насамперед потрібно залучати до інноваційної діяльності для досягнення кращих результатів;

11) у № 10 (17), 2013 р., представлено покроковий алгоритм і загальний дизайн моделі експертизи та корекції психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності як чинника формування конкурентоздатної особистості;

12) у № 11 (18), 2013 р., 1 частина – представлено загальний дизайн, алгоритм, опис методів, аналіз, обробку та інтерпретацію результатів дослідження ставлення особистості до своєї професійної діяльності, що надає можливість з'ясувати складові інтегральної характеристики задоволеності своєю професійною діяльністю як критерію сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатної особистості. Ретельно описано інформаційно-смісловий компонент вивчення проблеми задоволеності професійною діяльністю;

13) у № 12 (19), 2013 р., 2 частина – представлено діагностично-інтерпретаційний компонент дослідження інтегральної характеристики задоволеності професійною діяльністю як критерій готовності до інноваційної діяльності й конкурентоздатної особистості. У публікації ретельно описані теми:

- Алгоритм і опис методів дослідження ставлення особистості до своєї професійної діяльності;
- Аналіз, обробка та інтерпретація результатів дослідження: визначення ступеню задоволеності власною професією («Лк»), ставлення до службової перспективи («Сп»), ставлення до роботи у нинішній час («Нч»), ступеня задоволеності потреб особистості у процесі професійної діяльності («Сзп»);
- Алгоритм визначення сильних і слабких сторін мотиваційного середовища освітньої організації;
- Визначення загальної оцінки інтегральної характеристики задоволеності професійною діяльністю («Зпд»).

14) у № 1 (20), 2014 р., 1 частина – представлено загальний дизайн, алгоритм, опис методів, аналіз, обробку та інтерпретацію результатів дослідження ставлення особистості до себе як професіонала, що дає можливість з'ясувати складові інтегральної характеристики самоусвідомлення себе як професіонала, що є критерієм сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатної особистості;

15) у № 2 (21), 2014 р., 2 частина – представлено загальний дизайн, алгоритм, опис методів, аналізу, обробки та інтерпретації результатів експертизи та корекції дослідження «самооцінки» («Со»), що є складовою інтегральної характеристики «самоусвідомлення себе як професіонала», що є критерієм сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності й конкурентоспроможної особистості;

16) у № 3 (22), 2014 р., 1 частина – представлено загального дизайну, алгоритму, опису методів дослідження «суб'єктивного локусу контролю», що є складовою інтегральної характеристики «самоусвідомлення себе як професіонала», що у свою чергу є критерієм сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності й конкурентоспроможної особистості;

17) у № 4 (23), 2014 р., 2 частина – представлено складові інформаційно-смыслового компоненту (блоку) дослідження «суб'єктивного локусу контролю», а саме: термінологічний апарат; концептуальні основи «локус контролю» інтегральної характеристики «самоусвідомлення себе як професіонала» – критерію сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоспроможності особистості;

18) у № 5 (24), 2014 р., 3 частина – представлено наступну частину інформаційно-смыслового компоненту (блоку) дослідження «локусу контролю» – відмінні характеристичні особливості особистості з «інтернальним» і «екстернальним» типом суб'єктивної локалізації контролю, як складової інтегральної характеристики «самоусвідомлення себе як професіонала» – критерію сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоспроможності особистості.

19) у № 6 (25), 2014 р., 4 частина – представлено діагностично-інтерпретаційний та прогностичний компоненти (блоки) дослідження, за допомогою першого варіанта методів психологічної діагностики, «Суб'єктивного локусу контролю» (методика «ІСлк»), що є складовою інтегральної характеристики «самоусвідомлення себе як професіонала», що у свою чергу є критерієм сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності й конкурентоспроможності особистості;

20) у № 7 (26), 2014 р., 5 частина – представлено інформаційно-смысловий компонент дослідження рівня суб'єктивного локусу контролю за допомогою другого варіанта методів психологічної діагностики «Рівень суб'єктивного контролю» (2РСК), яка є інтегральною характеристикою «самоусвідомлення себе

як професіонала», що в свою чергу є критерієм сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоспроможності особистості;

21) у № 8 (27), 2014 р., 6 частина – представлено загальний дизайн, алгоритм, опис діагностично-інтерпретаційного компоненту дослідження «рівня суб'єктивного локусу контролю», за допомогою другого варіанту методів психологічної діагностики «2РСК»; Визначення загальної оцінки дослідження показника «суб'єктивного локусу контролю»; Дослідження загальної оцінки інтегральної характеристики «самоусвідомлення себе як професіонала», що в свою чергу є критерієм сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоспроможності особистості;

22) у № 9–10 (28–29) 2014 р., представлено інформаційно-смысловий, діагностично-інтерпретаційний, прогностичний і корекційно-розвивальний компонент (блок) дослідження «спрямованості мотивації», що є однією зі складових інтегральної характеристики «мотиваційних показників» сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатності особистості.

23) у № 11 (30) 2014 р., 1 частина – представлено загальний дизайн, алгоритм проведення дослідження «рівня прагнення до самоактуалізації» – складової інтегральної характеристики «мотиваційних показників» сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності і конкурентоздатності особистості.

Метою цієї публікації, (2 частина публікації) є представлення інформаційно-смыслового компоненту (блоку) дослідження «рівня прагнення до самоактуалізації» – складової інтегральної характеристики «мотиваційних показників» сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності і конкурентоздатності особистості.

Для реалізації поставленої мети використовувались такі методи наукового дослідження: аналіз літератури з проблеми, теоретичний аналіз проблеми; проведення пілотажного дослідження; психолого-педагогічний експеримент; психолого-педагогічні діагностичні методики; метод експертних оцінок; методи математичної статистики; метод активного соціально-психологічного навчання, коучингу.

Математична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS (версія 20).

Дослідження було проведено у межах виконання науково-дослідних тем Інституту педагогіки НАПН України: «Технологія формування готовності педагогів до інноваційної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах»; «Науково-методичне забезпечення формування готовності педагогів до діяльності в умовах освітнього середовища навчального закладу»; «Науково-методичне забезпечення формування конкурентоздатності особистості в умовах швидкозмінного середовища: соціально-профорієнтаційний аспект» [14–17].

За результатами НДР нами виявлено та визначено систему відповідних ключових чинників, психологічних компонентів і структури їхніх взаємозв'язків, особистісних детермінант, зовнішніх і внутрішніх умов, що сприяють або заважають інноваційним процесам, розроблено моделі та «Психолого-організаційну технологію формування готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності» (далі – «Технологія»), що складається з двох взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих частин [14–17]:

I. Модель експертизи й корекції організаційно-інноваційного середовища освітніх організацій (зовнішні умови): 1.1. Модель експертизи організаційно-інноваційного середовища освітніх організацій; 1.2. Модель створення сприятливого організаційно-інноваційного середовища освітніх організацій.

II. Модель експертизи й корекції психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності (внутрішні умови): 2.1. Модель експертизи психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності; 2.2. Модель багаторівневого рефлексивно-інноваційного тренінгу, коучингу «Психологічні засоби самовдосконалення і розвитку творчого потенціалу особистості».

Кожна з моделей «Технології» відповідає дослідженню внутрішніх і зовнішніх умов упровадження інновацій і містить такі основні компоненти, як інформаційно-смысловий, діагностично-інтерпретаційний, прогностичний, корекційно-розвивальний.

«Технологія» є комплексною системою науково-методичного забезпечення упровадження в практику освітніх інновацій, що створює можливість надавати психологічну допомогу психологам, педагогам, управлінцям усіх рівнів, спрямовану на розв'язання певних психологічних і організаційних проблем, пов'язаних як з інноваційними змінами, діяльністю й розвитком організації в цілому, так і функціонуванням управлінців і персоналу організації. Вона є професійно містким, універсальним інструментом, що призначається для психологів, які мають базову підготовку, але з економічних причин не всі освітні організації змогли ввести у штат психологів.

З'ясовано, що за певних причин не всі психологи готові до роботи з керівниками та персоналом організацій (Л. Карамушка, З. Кісарчук). Ураховуючи такі обставини, нами розроблено «Технологію», якою можуть скористатись та успішно засвоїти в умовах відповідної спеціальної підготовки і консультацій (тренінгів-семінарів, коучингів) за допомогою та підтримкою фахівців управління та спеціалісти по роботі з персоналом організацій, менеджери, педагоги, методисти, науково-педагогічні працівники, консультанти, ті, хто цікавиться питаннями організаційного розвитку і особистої ефективності, а також ті, у діяльності яких зміни і розвиток окремих людей і груп відіграють суттєву роль [14–17].

Говорячи про перспективність і можливість масової реалізації технології можна зазначити, що вона є придатною для відтворення не лише автором, але й

іншими фахівцями з гарантією досягнення запланованих результатів (психологами, а також за спеціальною підготовки у сфері контрольної-оцінної та корекційно-розвивальної діяльності науково-педагогічними працівниками, методистами, управлінцями, науковцями тощо). Для цього можна використати розроблену автором програму семінару-тренінгу «Управлінська компетентність керівника з формування готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності в умовах освітнього середовища» [17].

Перспективність подальшої розробки та можливостей масової реалізації технології полягає у гарантії досягнення запланованих результатів якісної освіти, професійного і морального задоволення від творчого процесу, самодостатності реалізації особистісного потенціалу в освітньому процесі.

Упровадження «Технології» в освітню практику передбачало взаємопов'язану діяльність наукового керівника експерименту (автора розробки) з керівниками та педагогічними колективами ЗНЗ з урахуванням принципів спільної діяльності (індивідуалізації, диференціації, оптимальної реалізації людських ресурсів, конструктивного спілкування тощо). Технологію апробовано і впроваджено у освітніх організаціях різних типів України: м. Києва (гімназія № 153), Київської області (навчальні заклади Броварського району), м. Одеси (ЗОШ №52; 53; 118; НВК «Гімназія № 7»; НВК № 49; Приватна школа «Гармонія»; Школа-інтернат № 2), м. Херсону та області (ЗОШ № 12; 53,54; 41, Херсонська гімназія № 6) і Гімназії Новокаховської міської ради Херсонської області, м. Сімферополя (НВК «Школа-колегіум» № 14), м. Гурзуфа (МДЦ «Артек»). Завдяки науково-методичній співпраці з керівниками і педагогічними колективами вищезазначених освітніх організацій на різних етапах розробки та впровадження «Технології» відпрацьовувались психолого-педагогічний діагностичний інструментарій, інтерпретаційний та корекційно-розвивальний блоки, удосконалювались окремі аспекти і компоненти модулів «Технології», а кожна освітня організація зробила важливий і цінний внесок.

Розглянемо загальний дизайн, структуру, оцінні параметри і послідовність проведення «2.1. Моделі експертизи психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності». Для проведення цього етапу дослідження використовуємо валідний та надійний психолого-діагностичний інструментарій, що надає можливість дослідити такі оцінні показники та параметри:

1) *інтегральний показник «інноваційність»*, що забезпечує можливість визначити та оцінити стан рівня інноваційності (позитивний, нульовий, негативний), рівень тенденції педагогів до здійснення інновацій (теоретико-інтелектуальний, емоційно-практичний);

2) *інтегральна характеристика «задоволеності професійною діяльністю»*, складовими якої є задоволеність професією, ставлення до діяльності сьогодні та на перспективу, задоволеність життєвих потреб у процесі професійної діяльності;

3) *інтегральна характеристика «самоусвідомлення себе як професіонала (фахівця)»*, складовими якої є самооцінка професійно важливих якостей, локус контролю (два варіанти) – суб'єктивний локус контролю, рівень суб'єктивного локусу контролю;

4) *інтегральна характеристика мотиваційних показників*, складовими якої є спрямованість мотивації, самоактуалізація особистості, мотиваційний профіль – мотиваційна тенденція особистості (споживча і особистісно-розвивальна або виробнича спрямованість мотивації), ставлення до самовдосконалення;

5) *індивідуально-психологічні особливості та емоційно-вольовий контроль*.

Предметом детального обговорення у цій публікації є інформаційно-смысловий компонент дослідження загального показника та оцінних параметрів самоактуалізації особистості, що є складовою інтегральної характеристики «мотиваційних показників», які є одним із критеріїв внутрішньої психологічної готовності до інноваційної діяльності й конкурентоспроможності особистості у швидкозмінних умовах [14–16]. Оцінюється він за величиною «рівня прагнення до самоактуалізації» («САМОАЛ»), за 11-ма шкалами: орієнтованість в часі; цінності; погляд на природу людини; потреби у життєвому пізнанні; прагнення до творчості або креативності; автономність; спонтанність; саморозуміння; аутосимпатії; контактність; гнучкість у спілкуванні. [14–17].

Інформаційно-смысловий компонент дослідження «рівня прагнення до самоактуалізації»

У наш час, характерний швидкоплинністю соціально-економічних перетворень, динамічними змінами суспільства, що викликають необхідність постійної роботи особистості над собою, життєвого та професійного самовизначення, посилення відповідальності за власне майбутнє, можливість досягнення успіху, повнішу реалізацію внутрішнього потенціалу з метою формування конкурентоспроможності у швидкозмінному середовищі. За виразом К. Роджерса, «важливий мотив життя людини – це актуалізація, тобто, збереження і розвиток себе, максимальне виявлення кращих якостей власної особистості, закладених у неї від природи» [9]. Потреба у самоактуалізації є природною потребою, що надає індивідуальному життю людини яскраву спрямованість та глибокого сенсу, зміцнює віру в себе та допомагає долати життєві негаразди.

Сучасний етап розвитку суспільства вимагає від людини високого рівня самосвідомості, активної життєвої позиції, високого почуття власної гідності, енергійного руху вперед, розвитку, реалізації власних можливостей та потенціалу, який властивий їй природи. Людина з активною життєвою позицією – це самоактуалізуюча особистість. У сучасній освіті існує потреба в активних, інтелектуальних, ініціативних конкурентоспроможних кадрах. У зв'язку з цим стає актуальним питання про самоактуалізацію учасників освітнього процесу.

Основні тенденції розвитку сучасної педагогіки і психології у нашій країні і за кордоном спрямовані на гуманізацію сфери освіти, всебічний розвиток творчого

потенціалу учнів, формування рівноправних, партнерських відносин, духу співробітництва між учителем і учнями. Ці тенденції характерні для різних галузей і рівнів системи освіти (початкова, середня, вища). Тому для опису еталонної моделі особистості, як педагога (учителя, науково-педагогічного працівника, психолога), так і того, хто навчається (учня, студента), педагогічна психологія частіше звертається до теорій, що розвиваються в екзистенційно-гуманістичному напрямі в психології (А. Маслоу, К. Роджерс, Ф. Перл, В. Франкл та ін.)

Однією з відомих теорій в межах цього підходу є концепція самоактуалізуючої особистості А. Маслоу. Популярність цієї теорії пов'язана, з одного боку, з евристичністю поняття самоактуалізації та можливістю його операціоналізації й використання в емпіричних дослідженнях. З іншого боку, ця модель особистості, підкреслюючи позитивні прояви людської природи (творчість, альтруїзм, любов, дружба тощо), що слугують еталоном у процесі виховання, формування конкурентоздатної особистості вчителя і учня, побудови системи сприятливих взаємин між ними [21].

Поняття самоактуалізації синтетичне, воно містить всебічний і безперервний розвиток творчого і духовного потенціалу людини, максимальну реалізацію його можливостей, адекватне сприйняття оточуючих, світу і місця в ньому, багатство емоційної сфери та духовного життя, високий рівень психічного здоров'я і моральності [14].

У процесі вивчення феномена самоактуалізації, незважаючи на значну кількість подібних досліджень, очікується неминуче зіткнення з труднощами методологічного порядку, серед яких є відсутність однозначного трактування цього поняття, але різноманіття визначень доповнюють і розкривають його в різних аспектах.

Самоактуалізацію визначають по-різному, але головне, вчені погоджуються і говорять «про примирення внутрішньої самості, як «серцевинної» (внутрішньої природи) особистості та про її самовираження, тобто, про реалізацію скритих здібностей і потенціальних можливостей, про ідеальне функціонування, розвитку особистості індивідуальних і загально-видових характеристик [5].

Самоактуалізація (від латин. *actualis* – дійсний, справжній; самовираження) – прагнення людини до можливо більш повного виявлення і розвитку особистісних можливостей. У певних напрямках сучасної західної психології самоактуалізація висувається (на противагу біхевіоризму і фрейдизму, які вважають, що поведінкою особистості рухають біологічні сили, а її зміст полягає в розрядці створеної напруги і пристосування до середовища) на роль головного мотиваційного фактора. Справжня самоактуалізація припускає наявність сприятливих соціально-історичних умов [14].

Самоактуалізація – процес реалізації людиною власних потенційних можливостей у різних формах діяльності та поведінки. Вона містить прагнення особистості до самовдосконалення, розвиток здібностей

і задатків, процес використання отриманих знань, вмінь та навичок. Самоактуалізація сприяє людині стати тим, ким вона може і повинна бути у житті. Самоактуалізуюча особистість живе повним життям, вміє втілювати задуми та вміння, власний внутрішній потенціал у продукт/продукцію діяльності. Вона вдосконалює переваги й усуває недоліки, прагне жити в гармонії зі власними переконаннями. Самоактуалізація є проявом в людині глибокої, природної моральності «образу Божого». Успішність і повнота самоактуалізації залежить від розвитку самосвідомості, емпатії людини, рефлексії та світогляду. Дослідженню проблем самоактуалізації, самореалізації, саморозвитку особистості присвячено праці представників гуманістичної психології – А. Маслоу, Р. Мея, Г. Олпорта, К. Роджерса, В. Франкла та ін. [14].

Теоретичну та методологічну основу нашого дослідження самоактуалізації склали екзистенційно-гуманістичні концепції (А. Маслоу, Р. Мея, Г. Олпорта, Ф. Перлз, К. Роджерса, В. Франкла, Е. Фромма, Е. Шострома). У центрі наукової уваги гуманістичних психологів знаходиться творча особистість, метою якої є самоактуалізація.

У зарубіжній психології самоактуалізація розглядається як: фундаментальний процес у кожному організмі (К. Гольдштейн); процес реалізації людиною потенціалу з метою стати повноцінно функціонуючою особистістю (К. Роджерс); прагнення до самовтілення, ідентичності, актуалізації закладених потенцій, коли людина зобов'язана бути тим, ким вона може бути (А. Маслоу).

У вітчизняній психології самоактуалізація визнається через категорію спрямованості й активності суб'єкта (К. Абульханова-Славська, С. Рубінштейн), побудову психологічної формули розвитку особистості, як активного суб'єкта власного життя і діяльності (С. Рубінштейн, О. Леонт'єв, К. Платонов), моделі розвитку особистості, де джерелом самоактуалізації людини є її вроджена потреба в самореалізації, закладених у потенційних можливостях, що скеровує природа людини (Г. Балл) або смисл її життя (В. Франкл, А. Менегетті, Т. Титаренко). Важливими якістьми людини є: бути суб'єктом – «творцем власної історії, вершителем життєвого шляху», ініціювати та здійснювати практичну діяльність, спілкування, поведінку, пізнання, споглядання та вміння досягати необхідних результатів (А. Брушлінській). У контексті цього підходу самоактуалізація розглядається як процес становлення людини суб'єктом власної життєдіяльності (Е. Вахромов). Особливий інтерес феномен самоактуалізації представляє для інноваційної освітньої діяльності, як умова успішної професіоналізації педагогів (персоналу освітніх організацій) і формування конкурентоспроможності особистості у швидкозмінних умовах. Якщо в зарубіжній психології самоактуалізація педагогів розглядається в аспекті впливу зовнішніх організаційних чинників на особистість, як можливість відчувати особистісну і професійну повноту життя (S. Fletcher, ME McNeil, AW Hood, PY Kurtz,

JS Thousand, A. Nevin, M. Doggett), то у вітчизняній психології самоактуалізація педагогів досліджується, як особистісний ресурс подолання психологічних проблем і розвиток стресостійкості (О. Бабич, А. Василенко, І. Курапова, В. Чудакова).

Вивчення цієї проблеми полягає у наявності різних загальних підходів:

- підхід з позицій принципів детермінізму, єдності особистості, свідомості і діяльності (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, А. Петровський);
- системний підхід до психо-діагностичного вивчення психічного розвитку і формування особистості (Б. Анан'єв, Б. Ломов, С. Максименко, Ю. Трофімов, Л. Бурлачук, М. Боришевський, Г. Ложкін);
- підходи до вивчення особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості (Д. Леонт'єв, І. Сенін);
- концептуальні підходи основ самоактуалізації (А. Маслоу, К. Роджерс, І. Дерманова, Л. Коростильова, Е. Вахромов, Д. Леонт'єв).

Названі аспекти проблеми самоактуалізації особистості частково досліджувались у вітчизняній психологічній науці (М. Боднар, М. Гасюк, В. Гуपालовська, Ю. Долінська, М. Ткалич).

Особливої актуальності набувають дослідження проблеми самоактуалізації молоді (старшокласників, випускників), оскільки людина з високим рівнем самоактуалізації набагато простіше здійснює життєвий вибір, вона більш активна і відповідальна за власні дії, більш оригінальна й ефективна у нестандартних життєвих ситуаціях, тобто більш творча. Разом з тим, залишається актуальною думка автора концепції самоактуалізації А. Маслоу, про те, що процес самоактуалізації набуває особливої інтенсивності. Юнацький вік характеризується усвідомленням індивідуальності, неповторності, несхожості на інших. У цьому віці остаточно формується фундамент ціннісних орієнтацій, вимальовується проєкція головних напрямів життєдіяльності, пошуків, самореалізації тощо. Професійні інтереси, політичні уподобання, стиль поведінки, характер спілкування – ці складові способу життя закладаються у період навчання у старшій школі (профільних навчальних закладах) ЗНЗ і ВНЗ.

Дослідженню проблем самоактуалізації, самореалізації, саморозвитку особистості присвячено багато праць, але водночас проблема самоактуалізації особистості залишається недостатньо дослідженою у психологічній науці, особливо у плані експериментального вивчення.

Разом з тим, відсутні порівняльні дослідження процесу самоактуалізації учнів старших класів, майбутніх фахівців і персоналу організацій у різних сферах професійної діяльності. Особливої уваги заслуговує дослідження аспектів проблеми самоактуалізації особистості на етапі її професійного становлення [3].

Особливості різних точок зору на природу самоактуалізації особистості

Поняття «самоактуалізація» є одним з ключових понять гуманістичної психології. Дослідники у різні часи вкладали в нього різний зміст, у зв'язку з чим

у визначенні самоактуалізації існують серйозні розбіжності.

Розглянемо окремі погляди на природу феномену «самоактуалізації» з різних точок зору, основоположниками основних напрямів гуманістичної теорії особистості, – А. Маслоу і К. Роджерса [18–22].

Завдяки американським психологам К. Роджерсу і А. Маслоу, концепція самоактуалізації досі хвилююча

і нова, тому що вона змушує людину замислюватись над тим, чим вона може бути, а отже, сповнює її життя інтересом і метою.

Незважаючи на певні відмінності між цими двома напрямками, вони мають достатньо спільних рис (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняння спільності рис і відмінностей у концепціях самоактуалізації
А. Маслоу і К. Роджерса**

У контексті теорії А. Маслоу	У контексті теорії К. Роджерса
В їх теоріях головним джерелом розвитку особистості є вроджені тенденції до самоактуалізації. А розвиток особистості – це і є розгортання цих вроджених тенденцій.	
У гуманістичної теорії особистості виділяють два основних напрями: 1) <i>клінічний</i> (орієнтоване переважно на клініку), представлено в поглядах американського психолога К. Роджерса; 2) <i>мотиваційний</i> , напрям основоположником якого є американський дослідник А. Маслоу	
<p>За А. Маслоу, ядро особистості утворюють гуманістичні потреби в добрі, моральності, доброзичливості, з якими народжується людина і, які вона може реалізувати в певних умовах.</p> <p>Він охарактеризував самоактуалізацію як:</p> <ul style="list-style-type: none"> • бажання людини стати тим, ким він може стати; • процес повного розгортання особистісного потенціалу, розкриття в людині того кращого, що в ній закладено природою, а не задається культурою ззовні. <p>Самоактуалізація не має зовнішньої мети і не може задаватися соціумом: це те, що йде зсередини людини, висловлюючи її внутрішню (позитивну) природу.</p>	<p>У контексті теорії К. Роджерса тенденція самоактуалізації – це процес реалізації людиною продовж життя власного потенціалу з метою стати повноцінно функціонуючою особистістю. Намагаючись досягти цього, людина проживає життя пошуками і хвилюваннях.</p> <p>Щоб зрозуміти, чому людина активна, не вимагається жодних особливих мотиваційних конструктів (тобто специфічних потягів); кожна людина початково мотивована тим, що живе.</p>
<p>А. Маслоу виділив два типи потреб, що містяться в основі розвитку особистості:</p> <ul style="list-style-type: none"> – «<i>дефіцитарні</i>», які припиняються після їх задоволення; – «<i>ростові</i>», які лише посилюються після їх реалізації. <p>За А. Маслоу, існує п'ять рівнів мотивації. Ієрархію потреб, згідно з А. Маслоу, становлять:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) потреби в безпеці (потреба в квартирі; роботі тощо); 2) потреби в приналежності, відображають потреби однієї людини в іншій людині, (у створенні сім'ї); 3) рівень самооцінки (потреба в самоактуалізації, компетенції, гідності); 4) потреби в самоактуалізації (мета потребності у творчості, красі, цілісності тощо). <p>Більш важливими для людини є потреби в самоактуалізації, але вони виступають на передній план тоді, коли вищезгадані потреби задоволені на достатньому рівні.</p> <p>Однак ці потреби самоактуалізації задовольняються лише за умов задоволення інших потреб.</p>	<p>Згідно з К. Роджерсом, у психіці людини існують дві вроджені тенденції:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) «<i>самоактуалізуюча тенденція</i>», містить спочатку в згорнутому вигляді майбутні властивості людини; 2) «<i>організмичний відслідковуючий процес</i>» є механізмом контролю за розвитком особистості. <p>На основі цих тенденцій у людини в процесі розвитку виникає особлива особистісна структура «Я», що містить «<i>ідеальне Я</i>» і «<i>реальне Я</i>». Ці підструктури структури «Я» перебувають у складних відносинах від повної гармонії (конгруентності) до повної дисгармонії [4].</p> <p>К. Роджерс вважав, що самоактуалізація – це розкриття в людині природного особистісного потенціалу за наявності необхідних для цього умов. Природі людини властива тенденція до зростання і розвитку так само, як у насінні рослини закладена тенденція до зростання і розвитку. Все, що потрібно, закладено в людині – природний потенціал – тільки важливо створити відповідні умови.</p>
Людина, яка досягла цього вищого рівня, домагається повного використання власних талантів, здібностей і потенціалу особистості. Отже самоактуалізуватися означає стати тією людиною, якою ми можемо стати, досягти вершини нашого потенціалу.	<p>Людство є активним і самоактуалізуючим через власну природу. Потрібно підкреслити, що самоактуалізація не є кінцевим станом досконалості.</p> <p>У людини завжди залишаються таланти для розвитку, навички для вдосконалення, більш дієві та приємні способи для задоволення біологічних потреб.</p>

<p>Люди повинні бути вірними власній природі, всі можуть актуалізувати потенціал, виконуючи найкраще те, що вони роблять.</p> <p>Існують специфічні форми самоактуалізації. На цьому вищому рівні ієрархії потреб люди сильніше відрізняються один від одного.</p>	<p>Однак можна говорити про людей, які досягли більшої самоактуалізації, ніж інші; вони досягли такого функціонування, що можна назвати більш повноцінним, творчим та автономним.</p>
<p>А. Маслоу зробив припущення, що більшість людей (якщо не всі) потребує внутрішнього вдосконалення і шукає його. Спонування до реалізації наших потенціалів є природним і необхідним. Самоактуалізації досягає лише невелика кількість людей, які стають особистостями.</p> <p>Причиною цього є те, що багато людей просто не вбачають власний потенціал; вони не знають про його існування і не розуміють користі самовдосконалення. Мабуть, вони схильні сумніватися і боятися власних здібностей, тим самим, зменшуючи шанси для самоактуалізації. Це явище А. Маслоу називав комплексом Іони. Він характеризується страхом успіху, що заважає людині прагнути до величі і самовдосконалення.</p>	<p>К. Роджерс вірив у здорове і позитивне ядро особистості, звідки, як з насіння, буде виростати (актуалізуватися) повноцінна особистість. Самоактуалізація за К. Роджерсом – актуалізація вродженої в людині тенденції до зростання і розвитку як особистості, що відповідає тому, якою особистість повинна бути, є, за своєю природою.</p> <p>К. Роджерс вважав, що кращі результати в зростанні і розвитку особистості будуть не за жорсткого, силового тиску, а за теплої і душевної підтримки та допомоги. З часом з'ясувалося, що запропоновані К. Роджерсом методики дають хороші результати з дітьми та частиною людей, які потребують психотерапії.</p>
<p>Концепція самоактуалізації змушує людину звертати увагу на те, ким вона може бути, а отже сповнює її життя інтересом і метою. А. Маслоу стверджував, що люди, які самоактуалізуються, переживають моменти побожного трепету, захоплення і екстазу. У такі моменти самоактуалізації вони є сильними. Учений назвав їх вершинними переживаннями, люди настільки занурюються в певну діяльність, що втрачають відчуття часу і місця. За спостереженнями А. Маслоу, люди, які випробували вершинні переживання, часто вважають, що сталося щось значне й цінне.</p>	<p>Значна історична заслуга К. Роджерса полягає у тому, що він сприяв формуванню гуманної педагогіки, психотерапії та психіатрії. Підхід ученого – це реакція на панування в його час авторитарної педагогіки і психіатрії, які не довіряють людям і практикують переважно жорстке і холодне формування.</p> <p>Учений вважав: «Лише створіть умови, особистість виросте сама!». Він вірив, що у кожної людини є вроджене тяжіння до розвитку; що у процесі повної самоактуалізації людина буде ставати повноцінно функціонуючою, яка гармонійна всередині і гармонійно взаємодіє з оточенням».</p>
<p>Теорію А. Маслоу описано у багатьох публікаціях:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Психологія буття» [5]; • «Дальні межі людської психіки» [6]; • «Самоактуализация личности и образование» [7]; • «Мотивация и личность» [8]. <p>В останній А. Маслоу визначає самоактуалізацію як «... прагнення до самоздійснення (від рос. – самоосуществлению), а точніше, тенденція актуалізувати те, що міститься в якості потенцій. Цю тенденцію можна назвати прагненням людини стати все більш і більш тим, ким він здатен стати».</p>	<p>К. Роджерс описує свою теорію у багатьох публікаціях, у т. ч.:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Погляд на психотерапію. Становлення людини» [9]; • «Свобода вчитися», ця праця зробила виклик системі освіти, що, на думку К. Роджерса, відбиває у молодих людей бажання вчитися і є джерелом тривоги непристосованості до життя [22]; • «Консультавання і психотерапія. Новітні підходи в області практичної психології» [10, 19].
<p>Відмінності досліджень. Розробляючи уявлення про самоактуалізацію:</p> <ul style="list-style-type: none"> – К. Роджерс головну увагу приділяв тому, за яких умов вона можлива. Автор займався вивченням необхідних умов для самоактуалізації та їх пропагандою; – А. Маслоу вивчав досягнення і результати, які надає самоактуалізація. 	

Різновиди процесу «самоактуалізації»

Реальність самоактуалізації складна, і не будь-яка самоактуалізація може надати позитивні результати для людини та оточуючих. Самоактуалізація може бути активна і пасивна, глибока і поверхнева, гармонійна і проблемна [19].

Пасивна та активна. Пасивна самоактуалізація відбувається у пасивному особистісному зростанні, коли інтелект і психологічна культура зростають природно, так як зростає тіло людини. В активному

(продуктивному) особистісному зростанні у людини з'являється задум, формується намір, багато хто ставить цілі – після чого людина самостійно займається самовдосконаленням або проходить заняття та тренінги, розвиваючи потрібні їй вміння та навички.

Обережна і енергійна. А. Маслоу був прихильником енергійної самоактуалізації, а К. Роджерс – обережної самоактуалізації.

Порівняйте: «Якщо ми здатні звільнити особистість від захисних реакцій, відкрити її сприйняття як

для широкого кола власних потреб, так і для вимог оточуючих людей і суспільства в цілому, ми можемо бути впевнені, що її подальші дії будуть позитивними, творчими, що просувають його вперед» – розмірковує К. Роджерс.

А. Маслоу стверджує: «Самоактуалізація – це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів, як звершення своєї місії або покликання долі тощо, як більш повне пізнання і, отже, прийняття власної початкової природи, як невинне прагнення до єдності, інтеграції або внутрішньої синергії особистості».

Глибока і поверхнева. Глибока, сутнісна самоактуалізація – це особистісне зростання, розвиток особистості, спрямованість людини «вгору». У побуті, пройшовши через фільтри масової особистості, самоактуалізація стає більш простою і втрачає глибину і спрямованість «вгору». Така, поверхнева самоактуалізація – це актуалізація себе («не найкраще в собі, а те, що в мені є – без розбору»), вільне самовираження, формування того, що здається йде зсередини, реалізація наявних нахилів та здібностей.

Самовираження – це вираження назовні того, що знаходиться всередині людини як її актуальний зміст. Самовираження відрізняється від прагнення до самоактуалізації тим, що у процесі самоактуалізації відбувається зростання і розвиток особистості, а не просто вираження назовні того, що сформувалося і є.

Гармонійна і проблемна. Несвоєчасна або занадто напружена потреба в самоактуалізації погано відображається на особистісному і душевному здоров'ї особистості. З метою більшої екологічності самоактуалізацію потрібно планувати, як і будь-яку іншу діяльність.

Нерідко самоактуалізацію вважають головним способом розвитку особистості, однак підстав для цього недостатньо. Шлях самоактуалізації є захопливим і привабливим як для багатьох психологів, так і звичайних людей, проте не можна стверджувати, що цей шлях розвитку єдино правильний і найбільш ефективний. Підтвердженням фактом є те, що деякі люди, які йдуть шляхом самоактуалізації, до літнього віку досягають вражаючих результатів. Вони здорові, щасливі, успішні, їх люблять і поважають. Також вірно, що вони не ідеальні. При цьому важливо, що є люди, які досягли вражаючих результатів іншим способом. Також потрібно враховувати, що в іншому віці і в інших культурах спосіб самоактуалізації може виявитись спірним і породжувати не гармонійну, а проблемну особистість.

Внутрішні і зовнішні умови самоактуалізації. Незважаючи на те, що самоактуалізація відбувається зсередини, від внутрішньої природи людини, зовнішні обставини можуть серйозно впливати на процес самоактуалізації, сприяючи або перешкоджаючи їй. Внутрішніми умовами самоактуалізації є особисте здоров'я та потреба в самоактуалізації. З приводу зовнішніх умов – ведуться суперечки. Якщо К. Роджерс був переконаний, що головною умовою самоактуа-

лізації є підтримка, інші автори вважають, що важкі умови, які виникають, для самоактуалізації не менш важливі.

Продовження у наступному номері.

Ми будемо Вам вдячні за зворотний зв'язок за адресою: nika777vera@mail.ru

Використані літературні джерела

1. Балл Г. А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии [Текст] / Г. А. Балл. – К.; Донецк, 1993. – 32 с.
2. Бодалев А. А. Психология о личности [Текст] / А. А. Бодалев. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 188 с.
3. Кобильнік Л. М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 [Текст] / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 252 с.
4. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека [Текст] / К. Р. Роджерс. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.
5. Роджерс К. Р. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы: пер. с англ. [Текст] / К. Р. Роджерс. – М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. – 464 с.
6. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека [Текст] / К. Р. Роджерс. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.
7. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность» [Текст] / В. А. Семиченко. – К.: Миллениум, 2004. – С. 118-125.
8. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности [Текст] / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.
9. Чудакова В. П. Дослідження «рівня прагнення до самоактуалізації» як критерію сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності й конкурентоздатності особистості [Текст] / В. П. Чудакова // Освіта і розвиток обдарованої особистості: Щомісячний наук.-методичний журнал. – 2014. – № 11 (30) (листопад). – С. 43–53.
10. Чудакова В. П. Моделі й технологія формування психологічної готовності персоналу організації до інноваційної діяльності як чинника конкурентоздатності особистості в швидкозмінних умовах: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України – К.–Алчевськ: ЛАДО, 2013. – Том II. Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія [Текст] / За ред. С. Д. Максименко, Л. М. Карамушки. – 2013. – Вип. 38. – С. 314–326.
11. Чудакова В. П. Модель експертизи і корекції внутрішньої психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності – чинник формування конкурентоздатності особистості [Текст] / В. П. Чудакова // Освіта і розвиток обдарованої особистості: Щомісячний науково-методичний журнал. – 2013. – № 10 (17) (жовтень). – С. 52–61.

12. Чудакова В. П. Управлінська компетентність керівників з формування готовності педагогів до інноваційної діяльності в умовах освітнього середовища профільної школи [Текст] / В. П. Чудакова // Управління школою. Видавнича група ОСНОВА. – 2012. – № 19–21 (355–357) липень. – С. 10–20.

13. Гуманістичні теорії особистості К. Роджерса і А. Маслоу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://5ka.at.ua/load/psikhologija/teorija_osobistosti_ta_doslidzhennja_psikhologichnoji_karakteristiki_osobistosti_kursova_robota/50-1-0-24834

14. Козлов Н. Й. Самоактуалізація по К. Роджерсу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.psychologos.ru/articles/view/samoaktualizaciya_po_k.rodzhersu

www.psychologos.ru/articles/view/samoaktualizaciya_po_k.rodzhersu

15. Психологические аспекты самоактуализации личности. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bankreferatov.ru/db/M/6DD9A2E78476CBAEC3256C9E00717C1D>.

16. Теоретичні основи Самоактуализационный тест. <http://psylab.info/>

17. Rogers, C. R. (1969). Freedom to learn. Columbus, OH: Merrill. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/freydjer/14.php

